

EKREM DEMİRLİ

# İSLAM DÜŞÜNÇESİ ÜZERİNE

SÖYLEŞİLER VE KONUŞMALAR

*"Fikir ve Kökler"*



SUFI  
KİTAP



## İÇİNDEKİLER

7 Önsöz

### Birinci Bölüm

- 15 Tasavvuf Nedir: Dini Maksudına Göre Anlamak veya ‘İhsan’ Anlamında Tasavvuf  
43 H. 6. Asırda ‘Kurtarıcı’ Aramak Gerçekçi midir:  
Gazali ve *el-Munkız min’el-dalal*’i Üzerine Bir Konuşma  
85 13. Asırda Metafiziğin Yeniden İnşası:  
Tasavvufun Olgunluk Dönemi ve İbnü’l-Arabi

### İkinci Bölüm

- 127 Tasavvuf ve İbnü’l-Arabi Üzerine Söyleşi  
158 Kendini Bilen Rabbini Bildi  
169 “Muhyiddin-i Arabi Hazretleri Dönemin Şartlarına Göre  
İslama Muhatap Anlayışı Örgüştürmüştür”  
178 Nazari Tasavvufun Kurucusu Konevi’dir  
185 İbnü’l-Arabi: Halk Dilinde Konuşan Metafizikçi  
189 İslam Düşüncesinin En Büyük Yorumcularından Biri Olarak  
Muhyiddin İbnü’l-Arabi ve Tasavvuf  
200 ‘İbnü’l Arabi’yi Ancak İslam Medeniyeti Yetiştirebilirdi’  
207 “*Fütühât* Bütün Tasavvufu Temsil Eder.”  
210 Tanrı Olmasa Her Şey Mübah Olurdu  
223 Hanım, Ben, İbnü’l-Arabi, Bir de Oğlum...  
248 Açlık Bir İrade Terbiyesi İşidir  
252 İbnü’l-Arabi Bilinse Türk Düşüncesi Değişir  
258 Oruç İnsanı Özgürleştirir  
262 Bayramlar Sevinçle Hüznün Dengesidir  
269 Ertelemek Ahlakî Bir Zaaftır  
274 İbnü’l-Arabi’yi İmam Rabbânî’yle Eleştirmek Doğru Değil  
281 Müslümanın Hayatında Çile ve Izdırap  
288 Müslümanlar Kendi Bilim ve Medeniyetleriyle İlişkilerini Hamasetten Kurtarmalı  
296 İnsan-ı Kâmil Kimdir?

## Önsöz

Karanlık odada bulunan insanlar bir fili nasıl tanıyabilir? Soruyu 'körlerin fili anlama çabası' olarak da kurgulayabiliriz. Körler bir fili nasıl tanır? İnsanlar kadim zamanlardan beri cevabı hemen verilebilecek kadar açık soruları sormuş, bu soruları anlatmaktan bıkmamışlardır. Çünkü sembollerle dolu hikayeler insanın hakikatle ilişkisini anlatan en nefis örneklerden birisi sayılabilir. İnsanın hakikat karşısındaki durumu tam olarak böyledir: karanlık odadaki insanların bir nesneyi tanıma çabaları! Onu nasıl tanıyacaklardır? Dokunma duyusundan başka bir yolları yoktur. Herkes o varlığa temas ettiği ölçüde bilgi kazanacak, elde ettiği veriye göre 'fil şudur' diye hüküm verecektir. Öteki bir insan ise ondan farklı belki ona zıt bir şekilde 'fil şudur' diyecek. Kim haklıdır veya haksız olan kimdir? Görünüşe bakılırsa herkes bu tartışmada haklı veya hiçbiri haklı değil. Bu, insanlığın en kadim problemidir ve düşünce tarihinde bu sorunu 'delillerin denkliği (tekafü-i edille)' diye kavramlaştırmışlardır. Delillerin denkliği aynı bilgi imkanına sahip insanların hakikat karşısında kendi delillerinden hareketle hüküm vermelerinden kaynaklanan bir sorundur. Böyle bir durumda kim haklı olacak? Hiç kuşkusuz herkes 'haklı-haksızdır.' Herkes haklıdır, çünkü ellerindeki yegane bilgi kaynağı olan duyularıyla elde ettikleri veri vardır, akılları o veriyi kullanarak 'fil şudur' demiştir. Buraya kadar bir yanlışlık

yok! Fakat soru şudur: Başka birisi de dokunma duygusuyla 'fil şudur' dediğinde ne olacak? Bitmez tükenmez tartışmalar çıkacak ve odadaki insan sayısında fil tanımına ulaşmış olacağız. Bu durumda haklı dediğimiz insanlar haksız olacaktır. Çünkü dokunma duygusuyla elde ettikleri veri fiille ilgilidir, fakat filin bütünü değildir!

Hikaye karanlık odadaki insanlar için anlatılmış fakat maksat o değildir. Zaten böyle bir hadise de hiç olmamıştır. 'Karanlık oda' veya 'körlük' insanların tabii olarak bulunduğu her yer ve durumdur / cehalet. Fil ise her insanın tabii bir şekilde aradığı hakikattir. İnsanlar eşit bilgi imkanlarına sahipken söyleyebilecekleri bellidir; buradan 'bütün' hakkında doğru bir hükmün çıkması mümkün değildir. Peki bütünü ihata etmeden bir hüküm vermek yeterli olmaz mı? Kadim tartışmalar her zaman 'bütünü bilme' iddiasıyla yapılmıştır; tartışmalarda tevazua nadiren rastlamak mümkündür. Bu nedenle herkes şu veya bu şekilde doğruya ulaştığını ve hakikati ihata ettiğini söyler. Bununla birlikte hakikatin ne olduğu sorusuna cevabı ancak odanın dışındaki birisinden bekleyebiliriz. O odanın dışında ışık altında 'fili görecektir', sonra içerideki insanlara 'fil şudur' diyecek! Veya bu adam gizleri gören birisi olmalı! Bu durumda odadakilerin bilgisi bir vehim haline gelerek değersizleşecektir. Fakat odanın dışından filin bütünü tarif eden insan, odadakilere fil hakkında verdikleri bilginin doğru kısımlarını söyleyecek, 'sizin bilginiz filin bütünü değil, parçası hakkındadır' diyecektir. Dışarıda fili gören olmasaydı, fil kavramını dahi kullanmamız anlamsızlaşırdı. Binaenaleyh bu hikaye odanın dışındaki veya kör olmayan bir insan için anlatılmış, dikkatimizi ona çeken, bütün insanlar arasından 'odanın dışına çıkmış' hatta riskleri göze alarak dışarı çıkabilmiş birini yücelten hikayedir. O mağaranın dışına çıkabilme cesaretini göstermiş, hakikati olduğu hal üzere idrak etmiş, fili bütün olarak tanımış, sonra içeride bulunanlara hakikate dair bilgi veren kişidir. Hiç

kuşkusuz felsefi düşüncede bu adam ‘filozof’ olabilir. Filozof karanlık odanın dışında nesnelere görebilen, hakikati olduğu hal üzere idrak edebilen kişidir. O geriye dönene kadar hakikat ancak parçasıyla bilinecek, herkes bulunduğu yere göre hüküm verecek, kavga bitmeyecektir. Dinî düşüncede ise bu insan hiç kuşkusuz peygamberdir. Hakikati olduğu hal üzere bilen ve onun bir kısmını değil, bütünü idrak eden kişi sadece peygamberdir; üstelik peygamber bu bilgiye kendiliğiyle değil, ancak ‘seçilme’ yoluyla ulaşabilmiştir. Madem peygamber kendi imkanlarıyla ve kendi başına odanın dışına çıkmadı da Allah onu seçti, bu durumda birinci örnekteki ‘övgü’ peygamber hakkında Allah’a şükre döner; ilahi inayet insanlara bütünü tanıtmak istedi, peygamberi bunun vasıtası kıldı. Herkes Allah’a şükran borçludur. Dinî düşüncede söz konusu hikaye peygamber için anlatılmış bir hikayedir ve filin bütünü gören -daha doğrusu kendisine gösterilen- kimse sadece peygamberdir. Ünlü sufi şair Feridüddin Attar, Mantıku’t-tayr’ında ona Hüdhüd diyecek, öteki kuşları hakikatin bütününe ulaşmak için meşakkatli bir yolculuğa davet edecektir. ‘Dinî düşünce’ peygamberin getirdiği bilgi istikametinde bütünü görme araştırmasının sistematik hale getirilmesinden ibarettir. Bu maksatla kılavuz veya burhan bellidir: peygamber! Takip edilmesi gereken yöntem açıktır: ittiba! Varılabilecek maksattan da umut kesilmemiştir: Allah! İnsan burhanı takip ederek maksada ulaşabilecek; bu ulaşma hali bazen görmek, bazen tam ve kesin iman (yakîn), bazen marifet, bazen başka bir şekilde anlatılacak, lakin mutlaka ulaşılacaktır. ‘Bütün idrak edilecektir.’

Elinizdeki kitap Müslüman düşünürlerin ‘bütünü görmek’ üzerindeki görüşlerinin bir kısmına ışık tutmak maksadıyla hazırlandı. Onlar insanın hakikati arama talebinden hareket ederek açık bir yöntemle bu arayışın maksada nasıl ulaşacağını düşünmüş, düşüncelerini bu istikamette inşa etmişlerdi. Bu maksatla Grek’ten tevarüs edilen akılcı-metafizik geleneğin iddialarını

ciddiye alarak bu iddialara cevap vermek istemişler, eleştirmişler, tartışmışlar, reddetmişler, hatta bazen tekfir etmişler: fakat hiçbir zaman metafiziğin hakikati görme ve onun bütününü idrak etmeyle ilgili iddialarını yok saymamışlardır. Elinizdeki kitapta bu çabanın bazı ürünlerine şahitlik edeceksiniz.

Kitap çeşitli zamanlarda yapılmış konuşmalardan ve röportajlardan oluşuyor. Kitabı iki kısma taksim ettik: Birinci kısımda üç yazı var: Bunlar farklı zamanlarda İslam düşüncesinin çeşitli bahisleri üzerine yapılmış konuşmalardan oluşturulan yazılardır. Ana yapıyı bozmadan bu yazılar yazıldı. Birincisi 'tasavvuf nedir' sorusuyla ilgilidir. Tasavvufun mahiyeti üzerindeki tartışmalar İslam düşüncesinde sürekli yapılmıştır ve hâlâ da devam eden tartışmalardır bunlar. Bu yazıda dinin maksadını teşkil eden 'ihsan' ile tasavvuf irtibatını kurarak tasavvufun insanların hakikat arayışına nasıl bir cevap sunduğu sorusuna eğildik. İkinci yazı ise daha geniş hacimlidir. İkinci yazı Gazalî'nin el-Munkız mine'd-dalal (dalaletten kurtaran) kitabı üzerine yapılmış uzun bir konuşmanın yazıya dönüştürülmüş halidir. Bu yazıda da genel iskelet bozulmadı, bu nedenle kitaptan uzaklaşmaktan sakınmadık. Yazının temel hedefi İslam düşüncesinde krizle neticelenen arayışların genel bir seyrini vermektir. Üçüncü yazı ise birinci ve ikinci yazı ile irtibatlı olarak İbnü'l-Arabî ve kısmen de Konevî üzerindeki konuşmalardan oluşturulan bir yazıdır. Her üç yazı kendi arasında bir bütünlük teşkil ediyor. Hepsinin ortak gayesi insanın mutlak hakikat arayışında İslam düşüncesinin sunduğu imkanların soruşturulmasıdır.

Kitabın ikinci kısmını ise röportajlar oluşturmaktadır. Bu röportajların kitaba alınması hakkında tereddütlerim vardı. Fakat yapılan istişarelerle faydalı olabileceğine kanaat getirdik; umarım bu istişarenin neticesinde yanılmamışızdır. Kitabın hazırlanma sürecindeki katkıları sebebiyle Yrd. Doç. Dr. Hacı Bayram Başer,

“Filler ve Körler”

yüksek lisans talebesi Ülkücan Velioğlu, Sait Konar’a teŐekkür ederim; emekleri kitaba katkı sağladı.

Kitabın İslam metafizik düŐüncesini ciddiyle ele alanlara mütevazi bir katkı sunmasını yüce Mevla’dan temenni ederim.

Ekrem Demirli  
 amlıca, 2016.

# BİRİNCİ BÖLÜM



# **Tasavvuf Nedir: Dini Maksadına Göre Anlamak veya 'İhsan' Anlamında Tasavvuf**

## **Giriş Yerine**

### **'Sadır' ile 'Satır' Arasında Hakikati Düşünmek: Menkıbe ve Gerçeklik**

'Tasavvuf' ve sufi kelimeleri hangi kökten türetilmiştir? Bu soru çok sorulmuş, fakat hiçbir zaman tatminkar bir cevap verilmemiş bir sorudur, fakat sorulmayan soru şudur: Böyle bir sorunun cevabı tasavvuf hakkındaki araştırmalara ne ölçüde istikamet verebilir? Vakıa bilimsel araştırmalarda kavramların kök araştırması önemli bir yer tutsa bile, kök anlamdan hemen sonra 'terim' anlama atfı yapılır; böylece başlangıç noktası -kök anlam- ile kelimenin disiplin içindeki uzun ve çetrefilli tartışmalar sürecinde kazandığı anlam arasındaki çelişki gösterilir. Tasavvuf için durum iki nedenle farklıdır: Birincisi kelimenin kökü için ileri sürülen görüşler öteki bilimlerle karşılaştırılmayacak kadar çelişkilidir. Bazı görüşler kelimenin kökü olmadığını söyleyerek meseleyi baştan kapatırken bazı alimler ise kelimenin bir kökü olduğunu savunur; onlar ise köken hakkında ciddi görüş ayrılıklarına düşerler. Burada sözünü ettiğimiz alimler, çağdaş dönemde akademik araştırma yapan insanlar değildir; Abdülkerim Kuşeyri, Ebu Nasr es-Serrac, Hücviri gibi sufi yazarlardan söz ettiğimizi

söylersek meselenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılır. Öte yandan bu görüş ayrılıklarına rağmen tasavvufun terim anlamından geriye doğru bakarak, farklı kökleri aynı anlamda birleştirmek temayülü de gözlenir. Bunu terim anlamın kök anlamı belirlemesi ve bir istikamet üzere inşa etmesi olarak düşünebiliriz. Her bilim kendi tarihini kısmen bulunduğu yerden geriye bakarak inşa eder. Başka bir anlatımla başlangıçtan nihai noktaya doğru sürecin nasıl olacağını öngörebilmek açık değildir, fakat gelinmiş noktadan geriye doğru başlama noktası bulmak -belli belirsiz- daha mümkün ve yaygın bir iştir. Bilim tarihçiliğinin kaçınılmaz bir açmazıdır bu: tarih geriye doğru ve mevcut durumdan hareketle inşa edilir. Bu durum kök anlam ile terim anlam arasında irtibat kurarken dikkatli olmayı ilzam eder; kök anlam araştırmamanın istikametini belirlemek bir yana, bazen şaşırtıcı da olabilir. İkinci durum ise tasavvuf için -en azından erken dönemden aktarılan görüşlerde- kelimenin teknik anlamıyla bir terim tarifi bulmanın güçlüğüdür. Sufiler tasavvufu bilimsel bir şekilde tarif etmek yerine, her sufinin anlayışını yansıtan 'açıklayıcı-betimleyici' cümleler kullanmışlardır. Üstelik bu cümlelerin de nihai maksada göre yapıldığını dikkate alırsak, genellikle tasavvuf tarifleri 'fena' halini anlatır. Mesela tasavvuf 'Allah'ın seni senden çekip almasıdır' denilir. Veya 'Allah'ın sana safa vermesidir' denilir. Böyle tarifler nihai maksada göre yapılıncı, sürecin farklı merhaleleri hakkında tariflerde bir bilgi yer almaz; bu cümlelerin de bilimsel anlamıyla 'tarif' olmak diye bir iddiaları da yoktur. Bu nedenle tasavvuf erken devrinde açık ve bilimsel bir tarife kavuşmamıştı. Bunun anlaşılır nedenleri vardır: Her şeyden önce tasavvuf bir bilim değildi ve müntesipleri de bilim adamı ehliyetine sahip kimseler değildi. 'Ehliyete sahip olmamak' tasavvufun bütün dönemlerinde dikkate alınması gereken hususlardan birisidir. Bu nedenle söylenen sözler uzun uğraşlarla 'bilim' sistematığı içine yerleştirilebilecekti. Tasavvufun ilk büyük isimlerinin 'bilim salahiyetine sahip' kimseler olmayışı her zaman tasavvufta bir

sorun olagelmiŒtir. Onlar bilgilerini kitaptan öğrenmedikleri gibi -en azından büyük kısmı-, söyledikleri sözler kitabı değildi. Bu durumda ‘satır ilmi’ ile ‘sadır (gönül) ilmi’ arasındaki karŒıtlık tasavvufun gidiŒatını belirlemiŒ, ciddi sorunlara yol a mıŒtı. Tasavvufun bu durumu sonraki devirlerde kısmen s rm Œ, tasavvufa mahsus bir özellik olarak pek çok bilim ehli tarafından benimsenmiŒtir: ‘tasavvuf tarife sığmaz’ veya ‘her sufinin bir tasavvuf tarifi vardır’ veya ‘tasavvuf haldir, anlatılmaz’, ‘tatmayan bilmez’ Œeklindeki cümleler meselenin bu kısmına iŒaret eder.

Günümüzde tasavvuf araŒtırmalarında ve ona dair konuŒmalarında ciddi sorunlardan birisi açık bir tasavvuf tarifinden yoksunluğun yol açtığı sorunlardır. Bunun baŒlıca nedeni hiç kuŒkusuz ge miŒten beri böyle bir sorunun varlığıdır, burası açık! Fakat bundan daha önemli bir neden de tasavvufun iki tarihinin ve buna bağlı olarak iki literatürünün bulunmasıdır: Birinci tarihi itibarıyla tasavvuf -teki bilimler kadar olmasa bile- onlara yakın bir nesnellik içerisinde tarihsel geliŒimini s rd rm Œtir: onlar gibi belli saikler ekseninde ortaya  ıkmuŒ, yaygınlaŒmuŒ, belirli sorunlar yaŒamıŒ, kavramlar oluŒturmuŒ, teki bilimlerle irtibat kurmuŒ, nesnel  l tlerle açıklanabilecek evrelerden geçerek İslam toplumunda etkinliğini s rd rm Œtir. Bu itibarla tasavvuf İslam toplumlarının karmaŒık sosyo/kültürel geliŒimlerinin izlerini üzerinde taŒıyan bir ‘ayna’ kabul edilir. Tasavvuf üzerinde araŒtırmalar bu tarih ve onun ortaya çıkardığı metinler üzerinden yapılırsa mesele daha berrak hale gelebilirdi. Fakat tasavvufun ikinci bir tarihi daha vardır ki, esas sorun buradan doğmaktadır: o da menkıbevi tarih anlatımıdır. ‘Menkıbevi anlatım’ derken sadece kitaplarda zikredilen ve genellikle kiŒilerin övgüsü üzerine kurulu -genellikle abartılı- menkıbelerden söz etmiyoruz. Tasavvufun tarikatlarda ortaya çıkan bir mirası vardır ve bu miras bir literatür  retmiŒ, literatürün yanı sıra halihazırda ‘Œifah’ olarak varlığını sürdüren anlatılar ortaya  ıkmuŒtur.  nk 

tasavvuf güçlü bir kurumsal yapıya sahip olmuş, bu yapı bütün sorunlara ve güçlülere rağmen varlığını sürdürmüştür. Üstelik bu yapının temsilcileri tasavvuf hakkında söz söyleme yetkisine sahip kimseler kabul edilir; hatta tasavvufu 'satırlara' dökmek ve meseleyi 'kitabî' görmek isteyenler 'zahir ehli' gibi dışarıdan kabul edilir. Öte yandan tasavvufun kurumları arasındaki farklılıklar da kendine göre bir anlatımı geliştirmiştir; bu anlatının öne çıkardığı anlayışlar birbirinden farklı olabileceği gibi kendisine göre kurucu şahsiyetlerle ilgili telakkileri de birbirinden farklıdır.

Binaenaleyh sorun şurada düğümленir: Tarikatların menkıbevi anlatımlarıyla şekillenen -belki belirsizleşen demek lazım- tasavvuf telakkisi ile literatürde bir sistematığe yerleştirilmek istenen tasavvuf telakkisi arasındaki uyum nasıl sağlanacaktır? Bu durum bütün olarak tasavvuf telakkisi için geçerli olduğu gibi tasavvufun özel halleri ve tikel durumlar için geçerlidir. Aradan bunca zaman geçmesine ve tarihsel tecrübe yaşanmasına rağmen 'şifahi' olan ile yazılı arasındaki farklılıklar varlığını korumaktadır. Bu farklılık, yani şifahi -buna 'sadırlardaki' demek doğru değil, en azından bu aşamada- ile yazılı olan arasındaki çelişki başta da vardı. Fakat zamanla aradaki farklılığın kapanmasını sağladığı düşünölebilecek ciddi bir literatür ortaya çıktı. Fakat tarikatların yaygınlaşmasıyla birlikte şifahi olan ile yazılı olan arasındaki farklılık açıldı; şifahi olanın tasavvuf-tarih telakkisi ile yazılı olanın telakkisi nadiren birbirine yaklaşabilir: tasavvufun doğuşu, temel şahsiyetler, hakikat anlayışı vb. gibi hususlardaki farklılıktan söz ediyoruz.

Bu menkıbevi tarih telakkisinin iyi misallerinden birisi, tasavvufun menşei meselesinde ortaya çıkar. Bu meyanda şöyle bir anlatıma şahit olabiliriz: 'Tasavvuf Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği bir sırdan ibarettir.' Bu sır, günümüzdeki temsilcilerine varıncaya kadar, nesilden nesle ehl-i beyt müntesipleri üzerinden ulaşmıştır. Tarikatların yaygınlaşmasından itibaren

bu anlayışın pekiştiğini ve yerleşik hale geldiğini düşünebiliriz. Tarikatlar ehl-i beyt muhabbetini yaygınlaştıran, Hz. Ali ve onun neslinden gelenlere mensubiyeti dinin ana meselesi haline getiren bir işleve sahip oldular. Tarikatlarda işlendiği haliyle ehl-i beyt merkezli bir dinî hayat tasavvufta var mıdır, yok mudur sorusu üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir sorudur. En azından ehl-i beyt üzerinden yaygınlaşan ‘sır ilmi’ veya ‘gönle ilka edilmiş ilim’ tabirinin abartılı olduğu kesindir. Bu meyanda üzerinde durulması gereken başka bir husus Ebu Hureyre’den geldiği söylenen bir rivayetle ilgilidir. Ebu Hureyre’nin şöyle dediği aktarılır: ‘Hz. Peygamber’den iki ilim aldım: birisini size aktardım, ötekini aktarsaydım boynum vurulurdu.’ Bu sözün sahih olduğunu kabul edelim; acaba bu söz herhangi bir şekilde tasavvufa işaret mi eder, yoksa başka bir anlamı var mıdır? Geçmişte ve günümüzde böyle cümlelere sıkça atıf yapıldığını ve buradan hareketle tasavvufun ‘sırrı’ ve üst-hakiki ilim olduğunun vurgulandığını söyleyebiliriz. Ancak mesele yine de belirsizdir: Ebu Hureyre hangi ilmi aktarınca boynunun vurulacağını söylemiştir ve boynunu kim vuracaktı? Bu sorunun bir cevabı yoktur. Ebu Hureyre’nin aldığı bilgiyi aktarıp aktarmadığını da bilmiyoruz. Diyelim ki, böyle bir bilgi var, o zaman bu bilginin tasavvuf ve onun bilgileriyle özdeş olduğunu nereden bileceğiz? Doğrusu tasavvufun tarikatlar alanında teşekkül eden literatürde bu tarz abartılı ve tam delili-karşılığı olmayan cümlelerin bulunduğunu bilmeliyiz. Böyle cümlelerin yeniden ele alınarak tasavvufun din bilimleri arasındaki yerinin tespiti gerekir. Çünkü böyle cümlelerle belirsizleşen tasavvuftan hareketle güçlü bir şeriat-hakikat karşıtlığı tesis edilir. Vakti Ebu Hureyre aldığı bilginin yarısını saklamak zorunda kalmışsa, hakikat bilgisi ‘tahammül edilemez’ bir bilgi olmalıdır. İnsanlar böyle bir bilgiye sahibini katlederek cevap vereceklerse, şeriat basit bir kurallar manzumesi haline gelerek hakikatten boşalır. Aynı şeyi Hz. Ali’ye ilka edilen ‘sır’ için düşünebiliriz. Acaba Hz. Peygamber bir sahabelisine ötekilerden

farklı ve üstün bir bilgi vermiş, ötekileri bundan sakınmış olabilir mi? Böyle bir peygamber telakkisi 'sıdk' vasfıyla çelişmez mi? Naslarda zikredilenden daha 'sırlı' ne olabilir? Hz. Peygamber'in bazı sahabelerine özel bilgiler verdiğini biliyoruz. Fakat tasavvuf için iddia edilen bu kapsamda değerlendirilemez. Tasavvuf için zikredilen sır, öteki bütün bilinenleri 'kabuk' haline getirebilecek şekilde hakikati temsil eden bir bilgidir. Bu durumda daha başında bizzat Hz. Peygamber devrinde şeriatın içi boşalmış, hakikat gizli ve bilinmez bir alana taşınmış olurdu.

Her halükarda tasavvufun menkıbevi tarihinden ortaya çıkan sorunların pek çok alanda tashih edilmesi ve bu sorunlarla hesaplaşılması gerekir. Biz bu yazıda tasavvufun nasıl ele alınması gerektiği hususunda tasavvufun çeşitli eserlerinde zikredilen bakış açısını zikretmek istiyoruz.

### **Tasavvuf Ne Değildir: Din İlimlerinden Birisi, Fakat Din Değil!**

Tasavvuf hakkında Müslümanlar arasında ciddi görüş ayrılıkları vardır; bu kadar ihtilafın olduğu bir alanda konuşmak ve yazı yazmak çetin bir iştir. Bu durum çağdaş tasavvuf araştırmalarında görünür; hemen bütün tasavvuf yazıları açık veya gizli muhataplara karşı 'savunma' amacı taşıyan yazılar haline gelmiştir. Müslümanların bir kısmı -bilhassa Arap coğrafyasında yaşayanları- için tasavvuf bidatlerin kaynağıdır; dini bozmak üzere farklı kültürlerden ortaya çıkan sızmalardan ibarettir. Bu eleştirinin hiç kuşkusuz haklı tarafları vardır; bizzat tasavvuf eserleri bu tarz 'sızmalara' karşı mücadele vermiş, tasavvufu bidatlerden arındırmak için başından beri dikkatli olmuşlardır. Ancak yine de bütün olarak tasavvufu 'bidat' kaynağı saymak veya onu toptan dışlamak insafla ve gerçeklerle bağdaşmaz. Buna mukabil müslümanların bir kısmı için tasavvuf dinin yegane doğru yorumudur. İslam tasavvufta anlatılan hakikatlerdir ve bu

din genellikle sufilerin eliyle yayılmıştır. Özellikle günümüzde yaşanan çeşitli sorunlar nedeniyle bu yorum daha da öne çıkartılmıştır. Kuşkusuz bu iddianın haklı tarafları vardır; fakat abartılı kısımları doğru kısımlarından fazladır. Günümüzde sağlıklı bir bakış açısıyla tasavvufu bir zemine yerleştirmek zorundayız; tasavvufun sorunları olduğu kadar İslam mirasına katkıları ve hatta evrensel insanlık kültürüne katkılarını dikkate alarak bir ereve ortaya koymak zorundayız.

Tasavvuf hiç kuşkusuz bir din ilmidir; en azından hicri ikinci asrın sonlarında yaygınlaşan hareket başta çok istekli olmadığı halde daha sonra birtakım i ve dış nedenlerle din bilimi haline gelmek zorunda kalmıştı. ‘Zorunda kalmıştır’ dedik, çünkü ilk başta tasavvuf bu hususta pek gönüllü değildi. Zaten ortalıkta gereğinden fazla ‘bilgi’ vardı ve bilim adamları çoktu. Burada yapılması gereken Şey, yeni bir bilim ihdas etmek ve alimlerin sayısını çoğaltmak değil, bilgi anlayışını değiştirmek olmalıydı. Sufiler de tam olarak bunu yapmak istedi: bilgi anlayışını değiştirmek ve ‘alim’ tipini baştaki ilk tarife döndürmek istediler. Bu nedenle tasavvuf kendisini bir ‘ ze dönüş’ hareketi olarak gördü. Bu nedenle ‘arzulu değildi’ dedik; fakat çeşitli nedenlerle böyle zorunluluk ortaya çıktı. Özellikle Haris b. Esed el-Muhasibi, Cüneyd-i Bağdadi ve bu gelenekten doğrudan ve dolaylı etkilenmiş isimler öncülüğünde ‘sünni tasavvuf’ anlayışını ortaya ıktı. Sünni tasavvuf anlayışını tasavvufu bir din bilimi haline getirmek iddiasıyla gelişmişti. Çağımızda tasavvuftan söz ederken önce Şu noktayı akılda tutmak gerekir: hakkında konuştuğumuz Şey bir din bilimidir!

‘Din bilimi’ ne demektir? ‘Din bilimi’ her Şeyden önce bilgi kaynağının naslar olması demektir. Bir Őeyin ‘din bilimi’ sayılabilmesinin olmazsa olmazı budur; bilginin nistan ‘istinbat’ edilmesi Őarttır. Kur’an ve Sünnet’e dayalı olmayan bir din biliminden söz edemeyiz. Bu itibarla ‘din bilimi’ dediğimizde, Allah ve Peygam-

bere dayanan bir cümleden hareket etmek gerekir. Bu bütün bilimler için geçerli olduğu gibi tasavvuf için de böyledir: tasavvufu tarif ederken henüz tarifi birinci veya ikinci cümlesinde Allah ve Peygamberi zikretmemiz lazımdır. Cüneyd-i Bağdadi tasavvufu tarif ederken 'Bizim ilmimiz Kur'an ve Sünnet ile mukayyettir' demişti. Bir din bilimi böyle tarif edilir; nas ile sınırlı olan bilim! Böyle olunca o zaman o ilimde belirlenmiş mevzudan, ortaya çıkan meselelere kadar her şey bu ilkeye uymak zorundadır. Bunu klasik bilim tasnif anlayışıyla izah edersek şöyle demek gerekir: Tasavvufun bir mevzusu, meseleleri, yöntemi ve maksadı olmalıdır. Bu dört unsurda da nassa bağlı olması gerektiği gibi görüşlerini de naslardan istinbat etmelidir. Peki nedir bir din bilimi olarak tasavvufun mevzusu, meseleleri, yöntemi ve maksadı? Bunların dindeki kaynağı nedir? Meselenin ayrıntısına daha sonra girmekle birlikte burada hemen belirteceğimiz husus şudur: Tasavvufun mevzusu din bilimlerinde belirlenmiş haliyle insanın ahlaki değişimidir; buna 'hal' (değişmek, başkalaşmak, tahavvül) diyebiliriz. Çünkü hal değişmek demektir ve kastedilen insanın ahlaki değişimidir. İnsanın ahlaki olarak gelişebilir-değişebilir bir varlık olduğu tasavvufun genel ilkesidir. Bu ilke 'verili' veya daha önceden ispatlı kabul edilmediği sürece, tasavvuf ilminden söz edemeyiz. Çünkü tasavvuf bu değişimin müspete doğru tedbiri için gerekli yöntemlerin tatbikinden ibarettir. Binaenaleyh ilk kabulümüz budur: insan ahlaklanabilen bir varlıktır ve ahlakta 'değişim (hal)' esastır. Bu yönüyle ahlak anlayışı doğa bilimlerindeki 'değişim-hareket' ilkesiyle ilgilidir; en azından doğa bilimlerindeki kaynağı budur: maddelerde başkalaşma, halden hale girme! Maddelerde böyle ise insan ahlakında da bu değişimi ilke olarak kabul edebiliriz.

Peki bu 'hal' veya 'ahlaklanma'nın meseleleri nelerdir? Bunlar bir 'din bilimi' olarak tasavvufun meselelerini teşkil eden konulardır. Tasavvufun meseleleri mevzunun (hal) alt kısımlarıdır. Ahlakı



doğru bir istikamette ikmal etmek üzere karşılaşılan sorunlar, insan nefsinin zaafı, günahları, erdemsizlikler vb. kısaca ahlaki yetkinleşme yolunda insanın karşılaştığı sorunlar ve bunların c z mleri tasavvufun meselelerini teşkil eder. Bu meyanda söz konusu meseleler ‘haller ve makamlar’ başlığı altında tasavvuf kitaplarında yer alan bahislerdir. Hiç kuşkusuz bu meseleler de naslardan cıkartılmış hususlardır; din t vbeyi esas sayar, ardından öteki erdemler gelir. Bu erdemler sayesinde insan ahlaki yetkinlik düzeyine ulaşır. Tasavvuf kitapları bu ‘meseleleri’ ele alırken naslardan hareket eder ve meselelerin delillerini, tariflerini naslardan hareketle ortaya koymaya calışır. Peki tasavvufun takip edeceği yöntem nedir? Bu yöntem maksada doğru ilerlerken nefsin terbiyesi için kullanılan araç ve gereçlerden ibarettir. Bunlara genel anlamda ‘riyazet ve mücahede’ adını verebileceğimiz gibi dinin içerisindeki ‘nafile ibadetler’ yöntemin unsurlarını belirler. Çünkü tasavvufta kullanılan yöntem genellikle nafile ibadetlerden ortaya cıkar; ibadetlerin nitelik ve niceliksel olarak artırılması, zikirler, tespihler, hayır işlerinin artırılması, tefekkür vs. Tasavvufun bu yöntemle varmak istediği maksat nedir? Tasavvufun maksadı bir insanın ahlaki yetkinlik düzeyine ulaşmasıdır; bunun açık bir tarifi vardır ki, o da ‘Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmak’ diye ifade edilir. Binaenaleyh ‘tasavvuf’ dediğimizde aklımıza sürekli bu c reve gelmelidir.

Tasavvuf cşitli evrelerden geçerek yeni boyutlar ve yeni anlatım tarzları kazanarak olgunluk evresine ulaşırken de genel yapı değişmemiştir. Biz bu yapıyı Cüneyd-i Bağdadi ve öncesi tasavvufunda görebileceğimiz gibi İbnü’l-Arabi’de de görebiliriz. Değişen, üsluplar, düşüncenin derinleşmesi, bir ifade ve kavramsal c reve kazanmasıydı. Her zaman tasavvuf bir ‘din bilimi’ olarak kaldı.

**Cibril Hadisi ve Tasavvuf: Riyakarlık-Kibir ve İhlas  
Arasında Riyazet Hayatı  
İman, İslam ve İhsan: Allah'ı Görür Gibi İman Etmek,  
İslam Olmak ve Tasavvufi Hayat**

Bir 'din bilimi' olarak tasavvufa böyle bakmak zorundayız. Aksi halde tasavvufun din bilimi olmasından söz edemeyiz. Tasavvuf din bilimi değilse, onun üzerinde konuşmanın bir anlamı kalmazdı; böyle bir durumda ondan 'dine rağmen' bir şey olarak konuşmak mümkün olabilirdi ki, bu da gerçeklerle bağdaşmaz. Tasavvuf metinlerine bakılınca, onun 'din bilimi' olduğunu beyan eden ve bu görüşü temellendiren delillerden birisi 'Cibril hadisi' olarak bilinen hadistir. Söz konusu hadiste islam'ın, imanın ve ihsanın ilkeleri belirlenirken en sonunda da 'din budur' denilir. Başka bir anlatımla Cibril hadisi bir bütün olarak dini ana kısımlarıyla birlikte tespit eden bir hadis olarak kabul edilmiştir. Zaman içinde bu hadisten hareketle tasavvuf, fıkıh ve kelamdan müteşekkil din bilimlerinin irtibatı ve alanları tespit edilmiş, hadis bir bilim tasnifi kaynağı olarak kabul edilmiştir. Şimdi hadise bakarak tasavvufun 'din bilimi' olma hüviyeti üzerinde biraz daha duralım:

Hız. Ömer şöyle der: 'Bir gün Hız. Peygamber'in huzurunda otururken bir adam çıkageldi. Adamın üzerinde yolculuk izi yoktu, lakin içimizden kimse tanıımıyordu onu. Peygamberimizin yanına oturdu. Dizlerini dizlerine dayadı, ellerini dizlerinin üzerine koydu ve sormaya başladı.' Buraya kadar olan sözlerden dikkat çekici kısım, kimsenin tanımadığı birisinin üzerinde yolculuk eserinin bulunmasıdır. Muhtemelen sahabe Hız. Peygamber'den bir açıklama beklemek umuduyla zihinlerinde oluşan soruları ertelemişti; yoksa bu durum normal değildi ve herkes gibi sahabe de böyle birinin çıkagelmesinden hayrete düşmüş olmalıdır. Ravi şöyle devam ediyor: 'Sonra sormaya başladı: 'İman nedir, ey Allah'ın peygamberi?' Hız. Peygamber

buyurdu ki: ‘İman Allaha, Peygambere, kitaplara, ahiret gününe, meleklerle, kadere -hayır ve şerriyle birlikte- ve ahiret gününe iman etmendir.’ Hz. Peygamber bu cevabı verince, soruyu soran kişi ‘doğru söyledin’ dedi ve Hz. Peygamber’i tasdik etti. Sahabe şöyle diyor: ‘Biz şaşırдық: hem soruyor hem tasdik ediyor.’ Sonra devam etti ve ‘İslam nedir’ diye sordu. Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘İslam Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in onun peygamberi olduğuna şahitlik etmen, namaz kılman, oruç tutman, zekat vermen, gücü olanlar için de hacca gitmendir.’ Sonra başka hususları sordu. Burada dikkatimizi çeken bir hususa işaret etmek gerekir: Müslümanların din anlayışları içinde bu hadis bu kadarla tamamlanmış gibidir. Başka bir anlatımla müslümanların din anlayışı ve din üzerindeki tartışmaları iman-islam irtibatı üzerine kuruludur. Böyle sahih ve meşhur bir hadisin varlığına rağmen, herkes bu iki meseleyi düşünür, dini bunların ilkeleri ile bu ikisinin irtibatı şeklinde düşünür. İman akidedir, islam ise akideden sonra gelen ameller, davranışlardır. Öyle görünüyor ki, müslümanların hayatındaki ciddi sorulardan birisi hadiste zikredilen üçüncü unsurun kurucu bir öge olarak hatırlanmasından kaynaklanan ‘ihsan’ meselesidir.

İhsan kelimesi naslarda sıkça zikredilen bir kelimedir; anlamı ise iyilik, iyi olmak, güzellik, güzel davranış yapmak gibi yakın anlamlı kelimelerdir. ‘Allah ihsan sahiplerini sever.’ ‘Allah adaleti ve ihsanı emreder.’ Böyle ayetler çoktur. Acaba ihsan iyilik yapmakla mı sınırlıdır? Veya dinde iyilik yapmak ne demektir? Bunun üzerinde duracağız, ancak şimdi tekrar hadise dönelim:

Ravi diyor ki: Gelen kişi Hz. Peygamber’e ‘İhsan nedir?’ diye sordu. Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Allah’a O’nu görürcesine ibadet etmendir.’ Bu ifade çok önemlidir: O’nu görürcesine! Demek ki, ihsan öncelikle Allah ve insan ilişkisiyle ilgili bir anlama sahiptir. İnsanın Allah ile ilişkisinde ihsan derecesi, O’nu görürcesine ibadet etmesidir. Burada dikkat çeken birinci husus şudur: İhsan,

iman ve islam (Müslümanlık dememiz lazım) gibi belirli şartlara sahip müstakil bir alan değildir; imanın şartları var, islamın gerekleri bellidir. Fakat ihsan için böyle bir alan veya durum söz konusu değildir. İhsan bir keyfiyet meselesi olarak tarif edilmiş, müslümanların hayatlarını düzenleyen ve ona maksat çizen bir ilke olarak yorumlanmıştır. Başka bir anlatımla, mümin ve müslüman olmanın şartları belliyken ihsan sahibi olmak mümin ve müslüman olmanın yanında yeni bir şey değildir. Tam aksine bu Müslümanlık ve mümin olmanın keyfiyeti ve derecesiyle ilgili bir durumdur. Bu durumda ihsan meselesi üzerinde durmamız, Müslümanlık anlayışının tahlil ve muhasebe edilmesiyle ilgili ve sınırlıdır. Bir insan iman edince ve hatta imanın gereği olarak islamın gereklerini yerine getirince, işi tamam olur mu? Hadise göre tamamlanmış olmaz; daha doğrusu Müslüman olmak veya mümin olmak, uzun bir yol yürümenin ilk şartı olarak zikredilir. Yapılması gereken ise Müslümanlığın 'Allah'ı görür gibi' denilen bir seviyeye ulaştırılmasıdır. Bu durumda ihsan Müslümanlığın maksadını temsil eden 'kurucu unsur' haline gelerek herkesi ilgilendiren bir ehemmiyet kazanır. Meseleyi daha belirgin hale getirmek üzere şöyle sormak gerekir: Acaba Müslümanlık içinde aynı şeye iman ederken ve hatta aynı gerekleri yerine getirirken derecelenme nasıl gerçekleşir? Derecelenmeden söz edebilmemiz mümin ve müslüman olmanın niteliğinden söz etmek demektir. Bu husus gerçekte İslam düşüncesinde 'imanda artış olur mu, olmaz mı' şeklinde daha önce tartışılmış bir konunun uzantısıdır. Müslümanlar imana dair pek çok meseleyi tartışırken bunu da tartışmış, imanın bir insanın hayatındaki yerini anlamak istemişlerdir. Meselenin birinci kısmı iman ve islam ilişkisi şeklinde tartışılmıştı. Ana sorun şuydu: Acaba bir insan iman ettiğinde, bunun zorunlu bir gereği olarak Müslümanlığın gereklerini yerine getirecek midir? Bir insan Müslümanlığın gereklerini yerine getirmemişse, acaba 'mümin' adını koruyabilir mi? Tartışma ilk önce Hariciler tarafından ortaya atıldı. Hariciler Hz. Ali ve

Muaviye arasında ortaya çıkan savaşlardan itibaren bu sorunu müslümanların gündemine taşıdı ve ‘müslüman kimdir?’, iman nedir ve günahla ilişkisi nedir gibi soruları ‘kabaca’ dile getirdiler. Henüz meselenin kavramsal bir incelik kazanmamış olması durumu değiştirmez: uzun yıllar müslümanların en önemli meselesi olan bir konu en basit anlatımıyla bu kadar sert ve belirgin bir dille söylenmiş, büyük günah işleyenlerin tövbe ederek yeniden Müslüman olmaları gerektiği savunulmuştu. Onlar büyük günah işleyenlerin durumunu ele alarak imanın ameli istilzam edeceğini düşünmekle işi çok etin bir noktadan başlatmış oldular. İman ve islam ilişkisinde en katı tavır budur: iman ve islam aynı şeydir veya islam imanın parçasıdır. Zaman içinde İslam’daki en akılcı hareket olarak gelişen Mutezile mezhebi ise daha belirsiz bir teori ileri sürse bile Hariciler kadar katı ve ‘kaba’ davranmadı. Onlar için büyük günah sahipleri ne cennetlik ne de cehennemliktir. Bu görüş Mutezile’nin genel dinî düşünceleri arasında en belirsiz olanıdır. Onlar böyle bir insanın ‘iki menzil arasında bir yere’ gideceğini söyleyerek işi belirsizliğe havale ettiler. Fakat yine de onların düşüncesi daha sonra Sünniliğin düşüncesinin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Ehl-i sünnet bu noktada islam ile imanı ayrı ele alarak Müslümanlığın sınırlarını olabildiğince genişletti. Başka bir anlatımla sosyolojik olarak Müslümanlığın sınırlarının genişlemesi Ehl-i sünnet sayesinde olmuştur. Ehl-i sünnet iman ile islamı ayırıştırırken müslümanların hayatında bir zaafın oluşmasına yol açtı. Çünkü islam (yani ibadet ve amel hayatı) imanın bir parçası değilse, bu durumda imanın dönüştürücü olmasından söz etmek zordur. İman insanları günahlardan uzaklaştırırsa pek iyi olurdu; fakat böyle olmadığında imanın ‘yokluğundan’ değil, olsa olsa ‘zaaf’ halinden söz edebiliriz. Bu durum imanın sınırlarını -müminlerin- genişletirken hiç kuşkusuz imandaki ve islamdaki dereceyi düşüren bir tavır oldu. Ehl-i sünnet burada tutarlı bir teoriden hareket etmişti. Başka bir anlatımla imanın insanın elinde olmadığını, onun bir ilahi

ihsandan ibaret olduğunu kabul etmiş olmakla iman ile ihsanın arasında epistemolojik bir ayrım öngördü. İman Allah'ın ihsanıdır ve insan kendi iradesiyle iman edemez. Bu durumda iman etmek elimizde değilse, islam ile iman arasında parça-bütün ilişkisi kurmak mantıklı değildir. Bu noktada Ehl-i sünnet'ten daha ileri görüş Mürcie'nin görüşüdür. Mürcie iman ile İslam arasındaki ayrımı bütünüyle kopartarak mümin olmanın sınırlarını en ileri seviyeye taşıdı. Doğrusu Mürcie'nin görüşü günümüzde 'kültürel Müslümanlık' diye tabir edebileceğimiz bir kavramla karşılanabilir; Mürcie üzerinde Müslümanlığın izlerini kültürel olarak koruyabilen insanların Müslüman olacağını kabul ederek müminlerin sınırlarını en ileri seviyeye taşıdı.

Bununla birlikte Ehl-i sünnet imanda şiddet ve zaaf meselesini ele alarak 'Cibril' hadisinde görebileceğimiz bazı unsurları düşüncelerine taşımıştır. İmanın gücünden söz etmek hiç kuşkusuz müminler arasında derecelenmeden söz etmek demektir: sahabe nesli ile öteki nesiller arasındaki fark bu şekilde tebarüz ederken müminler arasındaki veliler, salih insanlar da aynı şeylere iman edenlerden böyle ayrılır: imanın gücü! Ancak yine de genel ilke iman ve islam arasındaki ayrım üzerine kurulu olduğu için ikinci teori ilki kadar güçlü hale gelmemiştir. Şimdi tekrar hadise dönebiliriz: Hadiste 'ihsan' tarif edilirken ibadetin keyfiyetinden söz edilmiştir. Demek ki, imanın unsurlarını veya İslam'ın şartlarını ne zaman 'en iyi derecede yapmış oluruz?' sorusunu bu hadisten 'istinbat' edeceğiz. Başka bir hadiste Hz. Peygamber 'hayvanı boğazlarken bıçağın bilenmesini' ihsan saymıştır. Buna başka örnekler de verilebilir. Bu durumda ibadet kavramı da genişleyerek müslümanların hayatı için yüksek bir ölçü ve keyfiyet aramak, ihsan kapsamı altına girer. Her halükarda Hz. Peygamber'in müslümanların hayatı için bir ölçüt koyduğunu söylemeliyiz. Tasavvuf tam bu noktada ortaya çıkar ve müslümanların hayatında 'ihsan' derecesine ulaşmanın araç